

Fenomén individualizace a jeho vztah k individuálnímu rozhodnutí víry

Michal Kaplánek

CO JE TO INDIVIDUALIZACE?

Rozpad jednotného životního stylu, který probíhal celé 20. století, přinesl jev, který se nazývá *individualizace*. Chci se zde zabývat procesem individualizace, tedy společenským jevem, který je třeba rozlišit od programového *individualismu*, který upřednostňuje soukromá přání před sociálními povinnostmi.¹ V tomto pojednání nejde o etický postoj jedince vůči společnosti, ale o společenský vývoj, který ovlivňuje způsob rozhodování jedince.

Individualizace se dá charakterizovat jako *možnost jedince individuálně rozhodovat o zaměření vlastního života, přičemž tato možnost se v některých oblastech života postupně stává nutností*. Jednotlivci si musí svůj životní styl sami zvolit a to od nich vyžaduje individuální rozhodnutí. Nutnost *sám se rozhodnout* se týká i těch oblastí života, za jejichž vývoj dříve přebíraly zodpovědnost spíše společenské instituce, jako např. stát, církev nebo strana. Každé takové samostatné rozhodování samozřejmě předpokládá kritickou reflexi, tedy včetně zpochybnění názorů a hodnot, které se dosud považovaly za samozřejmé.

Individualizace prostupuje společenský život na základě dvou skutečností, které se vzájemně doplňují:

- a) rozpad dosavadních jistot (třídní, stavové, náboženské, rodinné)
- b) vznik nových společenských mechanismů

Ulrich Beck a Elisabeth Beck-Gernsheim chápou rozdíl současné individualizované životní formy oproti dřívějším životním stylům v odlišném mechanismu obsazování životních rolí: „Do tradiční společnosti s jejími životními rolemi (jako třeba stav nebo náboženství) se člověk narodil, ale pro osvojení nových rolí musí člověk něco dělat, musí o to aktivně usilovat.“² Individualizace se tedy vyznačuje tím, že členové společnosti se musí samostatně rozhodovat ve všech životních oblastech a toto jejich rozhodování se už neděje na základě nějakého obecně platného vzoru.

Opuštění dosavadních sociálních forem znamená „rozpad životních kategorií, jako je třída a stav, role muže a ženy, rodina, sousedství atd.“³ Proto se vnímá individualizace jako ohrožení společnosti, a zvláště jejích tradičních společenských forem, jako je církev nebo rodina. Dosavadní společenské vztahy jsou nahrazeny novými sociálními vazbami, které jsou určeny částečně ekonomickými a politickými

1. Programový individualismus, který by zbavoval jednotlivce odpovědnosti za společnost, je neslučitelný s přikázáním lásky k bližnímu a s principem spravedlnosti (srov. např. *Gaudium et spes*, 30).
2. Ulrich BECK – Elisabeth BECK-GERNSHEIM, „Individualisierung in modernen Gesellschaften: Perspektiven und Kontroversen einer subjektorientierten Soziologie,“ in Ulrich BECK – Elisabeth BECK-GERNSHEIM, *Riskante Freiheiten: Individualisierung der modernen Gesellschaften*, Frankfurt: Suhrkamp, 1994, s. 10–39, zde s. 12.
3. Tamtéž, s. 11.

okolnostmi, a částečně závisejí na svobodné volbě jedince. Možnost individuální volby životního stylu se dotýká všech oblastí, které byly dříve pevně předem určeny. Zatímco lidé v tradičních společnostech šli od narození po své „předem naprogramované“ životní cestě, mohou dnešní lidé ve stále větší míře sami určovat směr a rozvoj vlastního života.

INDIVIDUÁLNÍ ROZHODOVÁNÍ A JEHO HODNOCENÍ Z HLEDISKA KATOLICKÉ TRADICE

V době, kdy se rozpadají tradiční společenské vazby, přestává být pro Evropany přijetí křesťanství a jeho hodnot samozřejmostí. V prostředí, v němž hrálo křesťanství ještě začátkem 20. století roli „oficiálního náboženství“, převládá v církvi dojem, že rozpad tradičních společenských vazeb zásadně ohrožuje předávání víry dalším generacím. Poněkud jiný dojem můžeme sledovat v prostředí, kde se během minulých desetiletí prosadil jiný většinový názor na svět. Jestliže např. u nás byl materialismus oficiální ideologií, kterou mnozí přijali za svou, můžeme chápat osvobození od *nerespektovaného přijetí tradic předávaného světonázoru* spíše jako šanci ke změně, tedy za určitých okolností třeba i k přijetí křesťanství a jeho hodnot. Ačkoliv často chápeme individualizaci jako faktor, který ohrožuje rozvoj církevního života, nesmíme přitom zapomenout, že tento trend současně podporuje *svobodné* rozhodnutí pro víru. Bohužel se v církevní tradici během staletí důraz na osobní rozhodnutí pro víru postupně ztrácel. Ještě dnes považují mnozí z nás zapojení do tradičního života farnosti (církevní socializace) za jediný spolehlivý prostředek předávání víry. Ohrožení této církevní socializace, které s sebou individualizace přináší, bývá pak chápáno jako *fatální ohrožení samotné víry*.

K pochopení této problematiky je prospěšné uvažovat nad tím, jak se chápal vztah mezi osobním rozhodnutím a předáváním víry v bibli a v církevní tradici.

V pojetí Starého zákona znamená víra *osobní vztah důvěry člověka vůči Bohu*.⁴ Tento základní postoj se projevuje důvěrou a věrností, jak to vyjadřuje prorok: „Budu očekávat Hospodina, ačkoli skryl svou tvář před domem Jakobovým, s nadějí budu na něho čekat“ (Iz 8,17).

Teprve v pozdním židovství se stal součástí postoje víry také konkrétní světový názor. Tento vývoj, v němž se spojovaly prvky hebrejského a helénskému myšlení, připravil cestu pro rozšiřování nové křesťanské víry. Prvokřesťanská misie nevznikla totiž jenom pod vlivem židovství, ale také na pozadí řecké kultury. Zatímco židé chápali víru jako vztah, pro řecké filozofy pozdního helénismu (Plótinos, Porfyrios) a stoiky byl důležitý její obsah. Např. podle stoického chápání znamená víra *uznání božského řádu světa a závazek připodobnit se podle možnosti božskému bytí*.⁵

4. V hebrejštině neexistuje ekvivalent pro slovo „víra“. Českým slovem „víra“ nebo „věřit“ se překládá často kmen *a-m-n*, který známe ve formě „amen“ (být jistý, věrný), nebo také *b-t-h* (důvěřovat, být si jistý). Srov. O. MICHEL – K. HAACKER, „Pistis,“ in Lothar COENEN – Klaus HAACKER (Hrsg.), *Theologisches Begriffslexikon zum Neuen Testament*, 2. vyd., sv. 1, A-H. Wuppertal: Brockhaus, [b. r.], s. 786–797 (1. vyd. z r. 1972).

5. Srov. tamtéž.

Pro první křesťanské obce měl pojem „víra“ velký význam. Slovní spojení *pisteuó en* je charakteristický výraz prvotní církve (např. Gal 2,26; Jan 1,12; 3,18). „Odvrácení se od mrtvých skutků a víra v Boha, to jsou důležité články víry prvokřesťanského katechismu.“⁶ Pod pojmem „víra“ chápali křesťané od začátku „úkon, strukturu a obsah“:

Křesťanství se stalo jedinečným způsobem skutečností víry, v níž získal zvláštní význam jak úkon víry, tak i způsoby uvažování a struktury spojené s vírou... Oproti pojetím, v kterých je víra zakotvena v pocitu nebo v myšlení člověka, zůstává biblicky chápáná víra ... jako konkrétní dějinný požadavek, který vyžaduje přiměřenou poslušnost.⁷

Pro současné pojetí víry v kontextu společenských změn je pro věřícího člověka tím rozhodujícím momentem *úkon víry*. S úkonem víry se setkáváme v bibli ve formě uzavření smlouvy. Hospodin nabídl svému lidu smlouvu, která od lidí vyžadovala radikální rozhodnutí. Počátek této smlouvy pozorujeme v Abrahámově příběhu. Bůh Abraháma vyzval, Abrahám se rozhodl a jeho život se od té chvíle radikálně změnil.

I řekl Hospodin Abramovi: „Odejdi ze své země, ze svého rodiště a z domu svého otce do země, kterou ti ukážu. Učiním tě velikým národem, požehnám tě, velké učiním tvé jméno. Staň se požehnáním! Požehnám těm, kdo žehnají tobě, prokleji ty, kdo ti zlořečí. V tobě dojdou požehnání veškeré čeledi země.“ A Abram se vydal na cestu, jak mu Hospodin přikázal... (Gn 12,1–4).

Nutnost rozhodnout se pro vztah k Bohu se netýká jenom jednotlivých osob, ale i celého izraelského národa. Toto rozhodnutí bylo ovšem osobním rozhodnutím, které přinášelo důsledky pro jednotlivé členy vyvoleného národa (srov. Dt 30,15–20; Joz 24; 1 Král 18,21.39).

V Novém zákoně má osobní rozhodnutí pro víru ještě větší význam. Podle vyprávění evangelií požadoval sám Ježíš od některých lidí takový úkon víry, jak to čteme např. v příběhu o uzdravení dvou slepců v Matoušově evangeliu:

Když šel Ježíš odtamtud dál, šli za ním dva slepci a křičeli: „Smiluj se nad námi, Synu Davidův!“ A když vešel do domu, přistoupili ti slepci k němu. Ježíš jim řekl: „Věřte, že to mohu učinit?“ Odpověděli mu: „Ano, Pane.“ Tu se dotkl jejich očí a řekl: „Podle vaší víry se vám staň“ (Mt 9,27–29).⁸

Pokud evangelia mluví o víře nemocného nebo jeho okolí, myslí tím „důvěru v poslání a moc Ježíšovu“.⁹

Osobní vyznání víry v Ježíše jako Spasitele bylo v prvotní církvi základním předpokladem křtu (srov. např. Mk 16,16; Sk 2,41; 8,26n). Příslušnost k církvi nebyla odvozována od příslušnosti k nějakému národu nebo třídě, ale výhradně od osobního vyznání víry a křtu, který na toto vyznání navazoval.

Situace církve se podstatně změnila „zestátněním“ křesťanství za císaře Konstantina. Jestliže bylo předtím hlavním motivem pro vstup do církve rozhodnutí víry, přistoupily teď nové důvody (politické, ekonomické a společenské výhody). Na

6. Tamtéž, s. 791.

7. Tamtéž, s. 795n.

8. Další příklady: Mk 2,5; 5,34nn.; 10,52; Mt 8,10.

9. O. MICHEL – K. HAACKER, s. 791.

tomto pozadí říká Augustin: „Credere non potest homo nisi volens“ (člověk nemůže věřit, když nechce).¹⁰ Svobodné rozhodnutí je tedy i nadále považováno za předpoklad přijetí víry. Tato zásada platí v teorii dokonce i v době násilných misí v některých zemích Evropy, o čemž svědčí např. odpověď papeže Mikuláše I. Bulharům z r. 866 anebo dopis Alexandra II. knížeti Landulfovi z r. 1065.¹¹ V praxi ale byla středověká církev identická se společností. A tento stav byl narušen teprve reformací: najednou se na jednom území objevilo více konfesí. Pokusem zachránit princip identity státu a církve byla zásada „cuius regio, eius religio“. Ale tato praxe přestala platit ve státech, které pod vlivem osvícenských idejí vložily do svých ústav princip tolerance a náboženské svobody.

Zajímavé je sledovat výroky papežů posledních dvou století, které se týkají této problematiky. Srovnání diametrálně odlišných postojů magistéria během doby 150 let nás může povzbudit, pokud nás v dnešní době zarazí některé výroky církevních představitelů, z nichž je cítit především strach z budoucnosti. Zatímco Řehoř XVI. nazval v r. 1832 svobodu svědomí „absurda et erronea sententia“,¹² o 56 let později vyzdvihl Lev XIII. hodnotu svobody svědomí takto:

„Budiž považována za vznešenou ta svoboda, kterou nazýváme svobodou svědomí, pokud ji chápeme tak, že se každému dovoluje ve stejné míře Boha uctívat nebo ho neuctívat...“ Ale o několik řádků dále dodává: „Ale v žádném případě není dovoleno podporovat, bránit a rozšiřovat svobodu myšlení, psaní, učení, stejně jako náboženskou svobodu bez rozlišení, jakoby to všechno byla práva, které propůjčila lidem příroda.“¹³

Osmdesát let poté patří už svoboda svědomí k lidským právům, která byla s velkou rozhodností vyhlášena i 2. vatikánským koncilem:

Tento vatikánský sněm prohlašuje, že lidská osoba má právo na náboženskou svobodu. Tato svoboda záleží v tom, že všichni lidé musí být prosti nátlaku jak ze strany jednotlivců, tak ze strany společenských skupin a jakékoli lidské moci, takže nikdo ani nesmí být donucován jednat v oblasti náboženství proti svému svědomí, ani mu nesmí být zabráněno jednat podle svého svědomí soukromě i veřejně ... v náležitých mezích. Mimoto koncil prohlašuje, že právo na náboženskou svobodu je skutečně založeno na důstojnosti lidské osoby...¹⁴

Tato změna v oficiálních výrocích magistéria odráží změnu situace církve v rozvinuté demokratické společnosti 20. století. Zatímco v 19. stol. se zodpovědní církevní představitelé snažili restriktivními opatřeními zabránit šíření „cizích vlivů ve svém teritoriu“, apeluje církev dneška na svobodu svědomí, a tím se stává obhájcem občanů proti ideologickému násilí, které se ve 20. století rozšířilo v mnoha zemích. Vznik koncilního dokumentu o náboženské svobodě se může chápat jako výsledek změny postoje katolické církve vůči demokratické společnosti a jejím členům, kteří

10. AUGUSTINUS, *In evangelium Iohannis*, tract. 2, PL 35, 1607.

11. Dz 647, 698.

12. „Absurdní a mylný názor“ (Řehoř XVI., Encyklika *Mirari non arbitramur*, Dz 2730).

13. Lev XIII., Encyklika *Libertas praestantissimum*, Dz 3250–3252.

14. *Dignitatis humanae*, 2. Obrat „sněm prohlašuje“ označuje slavnostní vyhlášení důležitého článku nauky magistéria (srov. komentář k dokumentu od Pietra Pavana v *Das Zweite vatikanische Konzil: Konstitutionen, Dekrete und Erklärungen: Lateinisch und deutsch*, sv. 2, Kommentare, Freiburg: Herder, 1967, s. 703–748, zde s. 714).

jsou si vědomi své svobody a autonomie. Sledujeme-li vývoj samotného dokumentu *Dignitatis humanae*, neujde naší pozornosti změna úhlu pohledu koncilních otců během koncilu.¹⁵ Tato změna není ničím jiným než reakcí na vývoj společnosti, který je charakterizován na začátku dokumentu:

Lidé si dnes stále více uvědomují důstojnost lidské osoby a roste počet těch, kteří žádají, aby lidé mohli jednat podle vlastního úsudku a užívat odpovědné svobody, ne z donucení, ale z uvědomění povinnosti.¹⁶

Vývoj chápání svobody v církvi vedl k rozhodujícímu výroku v pastorální konstituci *Gaudium et spes*. Koncil se zde jasně postavil za práva jednotlivce, zvláště za svobodu svědomí:

Žádným lidským zákonem se nemůže tak dobře zabezpečit osobní důstojnost a svoboda člověka jako Kristovým evangeliem, svěřeným církvi. Evangelium totiž zvěstuje a vyhláší svobodu Božích dětí, zavrhuje každé otroctví, které koneckonců pochází z hříchu, má v úctě důstojnost svědomí a jeho svobodné rozhodování... Církev proto mocí evangelia, které jí bylo svěřeno, vyhláší práva člověka a uznává a velmi cení dynamismus dnešní doby, s nímž se tato práva všude podporují.¹⁷

Lidská práva, za něž se zde církev staví, se týkají vztahů mezi lidmi, mezi společnostmi a jejími členy a mezi společnostmi a jednotlivými skupinami ve společnosti (např. církve, náboženské společnosti). Právo jednotlivce jednat podle vlastního svědomí nesmí být porušeno. Pokud se církev staví za právo jednotlivců, neznámá to, že by byla lhostejná ke vztahu jedince vůči společnosti. Na rozdíl od mnoha našich současníků, kteří tvrdí, že člověk musí sám dát svému životu smysl, zdůrazňuje církev morální povinnost hledat pravdu, která se týká každého člověka.¹⁸

Člověk hledá pravdu o sobě samém, o smyslu života: „Člověk bude mít vždycky přinejmenším nejasnou touhu poznat smysl svého života, své činnosti a své smrti.“¹⁹ Současně církev varuje před „nepravou autonomií“: „Býváme v pokušení myslit si, že naše osobní práva jsou jen tehdy plně zachována, když vůbec nejsme vázáni normami Božího zákona. Tímto způsobem se ovšem důstojnost lidské osoby nezachraňuje, ale spíše ničí.“²⁰

Člověk nese zodpovědnost sám za sebe. Tak jej chápe demokratická společnost i církev. Společnost i církev jej vyzývá k tomu, aby sám rozhodoval o svém životě. Z tohoto hlediska můžeme považovat individualizaci společnosti a nové objevení důstojnosti jedince v církvi za dva paralelní jevy. Ale to je jen jedna strana mince. Individualizace znamená totiž také jisté nebezpečí. Může vést k zanedbání principu

15. Prohlášení o náboženské svobodě předcházely bouřlivé diskuse. Původně měl být dokument pouze částí konstituce o církvi. Předlohu připravoval Sekretariát pro jednotu křesťanů. Mnoho koncilních otců odmítalo myšlenku náboženské svobody, která by platila pro všechna náboženství, protože se domnívali, že by takový výrok připravil cestu náboženskému indiferentismu. Během tří let se podařilo námitky oslabit a zformovat společný postoj. Na konci koncilu bylo Prohlášení o náboženské svobodě odhlasováno velkou většinou koncilních otců (srov. *Das Zweite vatikanische Konzil*, sv. 2, s. 704–711).

16. DH, 1, srov. např. GS 4, 17, 41.

17. GS 41 (o lidských právech srov. ještě čl. 26 a 73).

18. Srov. DH 2.

19. GS 41.

20. Tamtéž.

solidarity ve společnosti a k nahrazení dosavadních sociálních vazeb novými vztahy, které vzniknou na základě nových ekonomických a politických tlaků a nebudou mít s proklamovanou svobodou nic společného. Čím více se oslabují ve jménu svobody tradiční společenské vztahy, tím více se lidé zapojují do nových struktur, o nichž netuší, že mohou sloužit cizím zájmům.

INDIVIDUALIZACE JAKO PASTORAČNÍ VÝZVA

Změna struktury společenských vztahů nás nutí přemýšlet také o změně pastoračního zaměření církve. Zatímco v tradičním prostředí mohla být cílem pastorece církevní socializace (zapojení do života společenství), v prostředí sekularizovaném by takto formulovaný cíl pastorece zúžil pastorační činnost pouze na vytváření jakési diaspory. Pokud je předpokladem přijetí křesťanství individuální rozhodnutí, musí být naším cílem pomáhat lidem, zvláště mladým, aby byli schopni různé světonázorové nabídky kriticky posuzovat a svobodně se rozhodnout. Zde se ale musíme vyvarovat extrémního černobílého přístupu („všechno nebo nic“), který je – jak se zdá – charakteristický pro mnoho horlivých křesťanů.²¹ Pokud se dnešní člověk musí pro víru rozhodnout sám, je třeba počítat s tím, že jeho základní rozhodnutí pro Krista nemusí ještě v sobě zahrnovat souhlas se všemi články víry v souhrnu i v jednotlivostech. Jsou věci (věroučné články, morální zásady), k nimž může člověk časem dozrát a pochopit jejich význam.

Pokud se stane víra víc věcí rozhodnutí než tradice, bude to mít – a místy už má – důsledek pro sociální složení našich společenství. Jestliže tradiční prostředí preferovalo křesťany, kteří byli „poslušní“ a přizpůsobiví, budou mít možná v budoucnosti víc šancí lidé kritičtí, přemýšliví, buřiči, umělci a nespokojenci. Jistě to nebude jednoduché, ale přinese to do církve život. Pokud však budeme natolik lpět na zažitých formách církevního života, tito lidé neprijdou a také neprijde očekávaná obnova církve.

21. Takový přístup najdeme např. u některých kněží, kteří prohlašují, že snoubence neoddají, pokud je neuvidí každou neděli v kostele, anebo u těch, kteří si neúnavně stěžují na obsah magazínu AD, protože tam nenajdou v každém případě jasně a nekompromisně formulované oficiální stanovisko magisteria k určitým problémům.